

Токоева Г.С.

«БАТА ЖАНА КАРГЫШ» ДИЛЕММАСЫНЫН ФИЛОСОФИЯСЫ

Токоева Г.С.

ФИЛОСОФИЯ ДИЛЕММЫ «БЛАГОСЛОВЕНИЕ И ПРОКЛЯТИЕ»

G.S. Tokoeva

PHILOSOPHY OF THE DILEMMA «A BLESSING AND A CURSE»

УДК: 1.091. (575.2)(04)

Макалада бата менен каргыштын диалектикасы философиялык изилдөөгө алынды. Бата байыртан бери кыргыз элинде жашап келген адамга жакшылык тилеген каада. Каргыш бата берүүнүн каршысы. Ал адамга жамандык каалаган сөз жүзүндөгү формула.

Негизги сөздөр: жашоо, бата, каргыш, ант, жакшылык, жамандык, диалектикалык анализ.

В данной статье проведен философский анализ диалектики благословение и проклятие. Благословение, издавна в кыргызском народе, считалось хорошей традицией. Проклятие противоположность благословению. Это желание человеку зла на словах.

Ключевые слова: жизнь, благословение, проклятие, клятва, добро, зло, диалектический анализ.

In this article, a philosophical analysis of the dialectic a blessing and a curse. Blessing from the ancient times, in the Kyrgyz people was considered a good tradition. Curse is the opposite of blessing. This is the desire of evil in words.

Key words: life, blessing, curse, oath, goodness, evil, dialectic analysis.

Кыргыз философиясынын өнүгүү диалектикасында адам болмушунун экзистенциалдык баалоочу жагы катары таанылган бата чоң философиялык мааниге ээ. Элдин түшүнүгүндө бата берсе, сөзсүз кабыл болот деген көз караш жашаган. Кыргыздагы: “бата менен эл көгөрөт, жамгыр менен жер көгөрөт” - деген макал мына ушуга байланыштуу пайда болгон. Бата берүү – адамга ийгилик, бакты-гаалай, узак өмүр сүрүүгө тилек айтуу аземи. Бул байыркы мезгилден бери колдонуп келген расмий кааданын элементи. Маанилүү ишти баштаарда, сапарга чыгаарда, үй-бүлөлүк, чарбалык, уюштуруучулук иштерде бата берүү аземи чоң мааниге ээ болгон.

Бата берүү алгач Кудайга (Теңирге, Умай энеге ж.б.) кайрылып тилегинин кабыл болушун, максатынын ишке ашышын суранган каада катары кабылданган. Ата-эненин батасы балдарына, жакындарына жакшылык жана бактыны алып келүү суранычы болгон. Бата алдыга карай умтулууга, келечекке үмүттүү кароого, өнүгүүгө чакырган. Көпчүлүк учурда атанын батасы күч-кубат, акыл кошот деп айтышса, эненин батасы жан дүйнөнү агартуучу, жашоого жаркын көз караш менен кароого үмүт арттырган каалоо-тилек катары бааланган.

Бата аркылуу каалоо-тилек айтуу чоң касиет катары бир нече түргө бөлүнгөн. Алсак, наристе жаңы төрөлгөндө, кыркы чыкканда, бешикке салганда ж.б. тилек тилеген баталардын берилиши мисал боло алат.

Жаңы төрөлгөн балага кыргыздар сары май менен оозантып, “Менин колум эмес, Умай эненин колу” деп башташкан: “Алты куйрук ашагын, алтымыш аша жашагын. Жети куйрук ашагын, жетимиш аша жашагын. Кызыл тилден таңдайлуу бол! Ырыскыңдан маңдайлуу бол!” [1, 27]. Ал эми бала торолуп калган учурда бешикке салгандагы ырым-жырымдарды аткарышып: “Өөбай-өөбай, ак бала, ак бешикке жат бала. Бешигин кептүү болсун, ата-энең эптүү болсун. Эне-лүүдөн эрке бол! Өмүрүң узун болсун, өрүшүң жайык болсун. Тукумуң журттан ашып, тууганың канат болсун. Жети мүчөл жашагын, тартпа жоктун азабын, билектүүдөн күчтүү бол, баатыр болсоң жөлөк бол, баарыбызга өбөк бол!” [1, 29], - деп бата беришкен.

Үйлөнүү тоюндагы бата салтанаттуу түрдө бир нече жолу кайталанып берилет. Эки жаштын үйлөнүүсүнө байланышкан алгачкы бата баланын үй-бүлөсүндө берилип, ак жол тилеп, андан кийин гана кудалар кыздыкына чыгып кетишет. Мындан сырткары жаңы үйлөнгөндөргө да атайын баталар берилген. Аларга: “Алдыңды бала бассын, артыңды мал бассын. Ак жоолугуң башыңдан түшпөсүн, алганың менен тең кары! - деп бата беришкен. Эң негизгиси, бата – жаңы үйлөнгөндөрдүн балалуу болуусун тилек кылуу аземи.

Баш алган буудайдай ыргалгыла,
Кошулган талдай чырмалгыла.
Ырыскыңарга эр бала сүйгүлө,
Суктанарга кыз бала сүйгүлө,
Кайгыланбай каткырып,
Кол кармашып жүргүлө! [1, 32]

Жогорудагы батада адам жашоосу, өмүрү дан-азык берген өсүмдүк менен салыштырылып, экөөнүн бирге жашоосу дайыма өсүп туруучу тал менен окшоштурулат. Алардын жашоосунун көркүн ачкан бир гана нерсе, ал – перзенттүү, уул-кыздуу болуусу. Бул аркылуу адам жашоосунун маңызы түшүндүрүлөт: балалуу болуу, аларды тарбиялап-өстүрүү – чоң бакытка жеткендик. Башкача айтканда, “адам-адам” карым-катнашында жеке инсан өзүнүн тегерегиндеги жакындары – балдары, бир туугандары, ата-энеси – аркылуу да таанылат, анын адамдыгы ошол жакындары аркылуу белгилүү болот.

Кыргызда “ыраазычылык батасы” өтө көп кездешет. Эмне баалуулуктар болсо ошонун баарын тилек катары батага сиңиришкен. Ыраазычылык билдиргенде адамдын тилеги жана тили узун болушун, бак

карап, кыдыр даарып, жасаган иши эл үчүн болуп, элге жагуусун, ашында, тапканында береке болуп, балалуу, малдуу, өмүрү узун, өрүшү жайык болушун каалашкан. Бата бергенде, адамды жаратылыштагы жандыктар менен салыштырып ошолордой күчтүү, алдуу болушун (“Шердей үндүү бол, Жолборстой сүрдүү бол. Ажыдаардай заардуу бол, Карышкырдай каардуу бол”), жаратылыштын кооздугундай сулуу болуусун (“Жалбырттаган оттой бол, жайнап чыккан чоктой бол. Күнүң кыяласын, күкүгүң уяласын. Көл боюнда талың болсун, көлөкөлөр чагың болсун”) каалашкан.

Бата аркылуу “адам-табият” карым-катнашы таанылат, анткени жаш адамга карата өсүмдүктөр менен салыштыруулар, окшоштуруулар бар. Ошондуктан, адам табияттагы жандыктардын бири катары, ал эми табият болсо адамга салыштырганда күчтүү, жандуу, масштабдуу реалдуулук катары кабылданат. Бата – адамды келечекке карата ишенимдүү болууга, жеке турмуш жолунда жаркын жакшы маанайлар көп боло тургандыгына багыттоо жол жобосу, адамды келечекке, жакшылыкка багыттаган шыктандыруучу күч. Демек, бата – оптимисттик маанайды жараткан квинт-эссенция, жашоодогу жакшы маанайды, турмушка болгон ишенимдүү көз карашты калыптоого багыттаган каада. Бул жакшылык категориясы – каргыш түшүнүгү аркылуу философиялык маани-маңызы табат. Анткени, бата-каргыш дилеммасы диалектикалык байланыштагы карама-каршылыктар.

Байыртан бери кыргыз элинин демейки аң-сезиминде каргыш айтуу өтө коркунучтуу кубулуш катары кабылданган. Ал адамга, сөзсүз таасир этери жөнүндөгү ишенимдер жашаган. Эгерде кимдир бирөө адамды жамандаса, “Мени жамандасаң, кара жер тамандап кал. Кара өгүздү минип, кара чаар жылан камчыланып, өлүмүңө минип барайын, өкүрүп барып калайын. Айгыр минип азаңа барайын. Дагы жамандап калсаң, кара эшекти минип, кайгырып барып калайын. Бээ минип бейитиңе барайын, топоз минип топурагыңа барайын!” [1, 36] - деген каргыш айтылган. Мындай жамандык тилөө адамга терс таасирин тийгизерине ишенишкен жана ошого байланыштуу каргыштан коркушкан.

Каргыш айтуу кыргыз эпосторунун эң байыркы тотемдик түшүнүктөрүнөн көрүнөт. “Кожожаш” эпосунда Сур эчки Кожожаш мергенди төмөндөгүчө каргайт:

Туруп кал мерген аскада,
Тууганга кыйын иш болсун.
Кайрыла турган жагыңа,
Караган чыксын бутактап.
Калгын мерген аскада,
Кара ташты кучактап.
Толгоно турган жагыңа,
Долоно чыксын бутактап,
Тосулсун жаның аскада,
Бозоргон ташты кучактап [2, 165].

Сур эчкинин Кожожаштан текесин калтыр деп суранганына карабай, аны атып салганы кайберен үчүн оор зордук. “Каргадайдан карышып, картайганча кутулбай, карып жаным сенделди. Далайдан бери Кожожаш, тартпадың менден чеңгелди. Таалайыңа куп кылсын, ушу турган жерлерди. Кайрылып жүзүн көрбөй кал, кайгырган кытай элдерди” [2, 127] - деген каргышын айтат.

Демек, адам башкалар менен чогуу, биргеликте жашоосу аркылуу аныкталары, жалгыз калса эч ким эместиги эскертилет. Каргыш түшүнүгүн түрк элдеринин эң байыркы архаикалык чыгармаларынын катарын толуктаган “Эр Төштүк” эпосунан да көрөбүз. Төштүктүн аялына карата эпосто мындай каргыш айтылат:

Туубай туна чөгө кал!
Тирүү жүрбөй өлө кал!
Атаңдын малын талаган,
Атаң Элеманды сабаган,
Кара кытай, манжуунун
Калкын барып чаап ал! [3, 201]

Ушул эле эпосто Айсалкын Кенжекеге жолугуп каргаганы төмөндөгүдөй:

Ардактаган Төштүгүң,
Жер үстүнөн айрылып,
Жер астында кор болсун, долу,
Арка чачың өрбөй кал, долу,
Аташканың сырттаның
Алты жыл катар көрбөй кал, долу
Бир мүшкүлгө жолугуп,
Аташканың сырттаның
Жер астына кетсинчи, долу!
Айтканың башка жетсинчи, долу!
Жети жылы кар болгун, долу
Сырттаның көрбөй зар болгун, долу [3, 109].

Жогоруда белгилүү болгондой каргыш “адам-адам”, “адам-табият” карым-катнашындагы бири бирине болгон тескери көз караш, жамандык тилөө, трагедиялуулукту, бактысыздыкты ыраа көрүү катары кабылданган. Адамдын башка жанга карата карасанатайлыгы деп баалаган. Каргышка карата М.Кашкари “Сөздүгүндө” минтип айтып кетет:

Келсе бирөөлөр жоктошуп,
Бергин жакшы тамак-нан.
Каргап кетер меймандар,
Күтөр болсоң ар жаман [4, 453].

Демек, каргыш – бул конкреттүү субъектиге же жалпы элге, жаныбарларга же табият кубулуштарына, мифологиялык персонаждарга бактысыздык балээ-балакет каалаган сөз жүзүндөгү формула. Башкача айтканда, каргыш айтуу – тескери каалоо, жамандык тилген батанын антитезасы.

Бата менен каргыштын диалектикасын талдоодо *ант* да чоң мааниге ээ. Кыргыз элинде ант, шерт өтө ыйык адамдык катары таанылган. Ант берген же

шерттешкен адам андан тайса адамдыктан тайгандык болуп эсептелген. Элдик поэзияда ал жөнүндө мындайча айтылат:

Антымдан жансам:
Төбөсү ачык көк урсун,
Төбөсү туюк көр урсун,
Төшү түктүү жер урсун!
Караңгы түндө өлөйүн,
Чыккан күндү көрбөйүн.
Кечке жаным кетпесин,
Таңга жетпей өлөйүн [1, 29].

Ушундай эле кубулуш “Кожожаш” эпосундагы Кожожаш менен Сур эчкинин антташканынан көрүүгө болот. Ант адам жашоосундагы принцип катары бааланат. Сур эчки текеси Алабаштан айрылгандан кийин Кожожашты кармап, аны азгырып алып кетерин айтып, ошол убадасына жетет. Ал эми Кожожаш болсо ок чыгарбастан, кууп кармап аларын эскертип, экөөнүн ортосунда антташкан күрөш башталат да, натыйжада кайберен жеңишке жетет. Антташкандан кийин аны бузбас үчүн Кожожаш оор кыйынчылыкты башынан өткөрүп, ач, жалгыз азап-тозокту көргөнүнө карабастан Сур эчкинин артынан сая түшөт. Кошожаш антташкан соң, ошол антым иш жүзүнө ашар бекен “сураганым Сур эчки” качан колум жетип кармайт экенмин, “Алышкан анттан кутулуп, Ачар бекем шорумду? Аман кайтып көрөмбү, Аз гана кытай тобумду? Азайды өмүр жаштарым, Жүгүрүп жүрдүм дүйнөдө, Ушубу тагдыр жазганың?” [1, 147], - деп эчкинин артынан калбай, азап тартып жүрө берет. Эчкинин “мергендин аскада калсын жандары” деген тилеги кабыл болот.

Ант элдик оозеки чыгармаларда гана эмес, жазма булактарда да кездешет. Орто кылымдагы карахандар доорунда жашап өткөн Жусуп Баласагындын чыгармасында ант, шерт жөнүндө айткандары кездешет. Ал: “Айтышат, антка ишен, шертке ишен. Шерт сөзүнө эми ким көнөр экен!” [5, 102] - деп анттан принципалдуулукту, артка кайтпастан койгон максатка жетүүчүлүктү, алдыда эмне күтүп турса тобокелге салуучулукту чагылдырган. Адамдагы туруктуулук, тайманбастык касиеттер жогору бааланат. Ант тууралуу М.Кашгари минтип жазат: “Кыргыз, йабаку, кыпчак жана башка элдер ант ичкенде, же убада бергенде жылаңач кылычты алдыга көлдөлөң коюп, бул көк (кылыч) кирсин, кызыл чыксын (каным чачырасын) деп айтышат. Бул убада (ант) бузулса

кылыч өч алып, каныма боелсун деген маани берет. Анткени алар темирди урматташат” [4, 378].

Кыргыз элинин дүйнөтаанымында ант күрөшүүгө болгон бекем чечкиндүүлүктү билдирүү жана ага жетүүгө аракет жасоо, ал турсун жеке жашоосунун негизи катары таанылган. Ант – субъектинин субъектиге, субъектинин объектиге болгон принципалдуу мамилеси; кандайдыр бир реалдуулукта максатка жетүү үчүн аягына чейин болгон күрөшүү; өзүнүн идеалдарынын негизинде өзгөрүүсүз алга карай жүрүп олтурууга убада берүүчүлүк, башкача айтканда, ант – убада берүүчүлүк, шертке бек болуучулук.

Талдоолор көрсөткөндөй, ант – адам болмушунун принципалдуу көрүнүшү, анткени ал ар дайым өзүнүн принцибинен, убадасынын жазбас үчүн аны аягына чейин аткаруу шертин берет, бул ар бир инсанда кездешүүчү болмушунун реалдуулугу.

Демек, адамга карата айтылган бата, тилек оң маанайдагы жашоо принциптерин, ал эми каргыш болсо пессимисттик, терс көз караштарды, жашоодогу үмүтсүздүктү жаратат. Адамдын жашоо жол-жобосу катары антзор мааниге ээ. Ал – адамдын адамдыгынын, табият, социум менен болгон байланышынын көрүнүшү. Адам экзистенциясындагы негизги баалуулуктар катары анын өздүк жашоосу, кайталангыс өзгөчөлүгү, акылы, алган билими, жасаган эмгеги эсептелет. Бул сапаттары бир бүтүндүктү түзүп, адамдын инсандыгын, анын жашоосунун баалуулугун чагылдырат. Эң негизгиси адам өзү баалуулук, анын болмушу реалдуулуктун бир көрүнүшү, бүтүндүктү толуктап турган бөлүгү катары таанылат. Инсандын ушундай реалдуулугуна көрк, шык берип турган жакшылык – бата. Ал адамдын жашоосунун көп жактуу жана рационалдуу, эмоционалдуу-психологиялык реалдуулугуна зор таасирин тийгизет.

Адабияттар:

1. Кыргыз поэзиясынын антологиясы [Текст]: 2 томдон турат/түз. К.Жусупов. - Бишкек: “Кыргызстан-Сорос” фонду, 1999. - 1-китеп. - 740 б.
2. Кожожаш [Текст]: Эпос. - Бишкек: Шам, 1996. - 248 б.
3. Эр Төштүк [Текст]: Эпос. - Бишкек: Шам, 1996. - 448 б.
4. Кашгари, М. Дивану лугати-т түрк (Түркий тилдер сөз жыйнагы) [Текст] /М.Кашгари; котор.: И.Абдувалиев, Т.Ахматов, А. Оморов ж.б. - Бишкек: Бийиктик, 2014. - Т.1. - 512 б.
5. Баласагын Ж. Куттуу билим. - М.: “НИК”, 1993. - 496 б.

Рецензент: д.пед.н., профессор Сатиева С.С.